

## BENCÉDY JÓZSEF

### A közszolgálati rádió és a magyar nyelv

Köznyelvi kiejtésünk kodifikálása (egységes kézikönyvbe foglalása) sokáig váratott, még most is várat magára. Fő oka volt a beszélt nyelvváltozatban jelen lévő többféle ingadozás és változás. Ezekre utalva mondta egy alkalommal a rádió nyelvi bizottságában Deme László, hogy még várjunk a szabályokba foglalással, egyelőre inkább azt tudjuk megmondani, *hogyan ne ejtsünk* bizonyos hangokat, hangkapcsolatokat, szerkezeteket, mondatokat.

Mostanra már jócskán előre haladtunk kiejtésünk alapjainak kimunkálásával; erről szolt az imént Wacha Imre, erről fog szólni bizonyosan Balázs Géza. Feladatunk azért még bőven akad. Az egyik oldalon a még meglévő hiányok pótlása (pl. a szövegfonetika), a másik oldalon a fő részek összehangolása; nem mondom, hogy egységesítése, mert máris látjuk (nem is tegnap óta), hogy az egységesítést bizony idézőjelbe kell tennünk.

Hosszú ideig, szinte napjainkig az volt a helyzet, hogy ha a köznyelvi kiejtés mintáját akartuk felmutatni, a rádióra, a rádió bemondóira utaltunk mint mintára (etalonra). A rádió szinte a kezdetektől tisztában volt ebbéli szerepével, ezért viselt felelősségével. Gyakran utaltunk, utalunk Kodály Zoltán 1937. évi riadójára, de van a rádió anekdota-kincs-tárának egy ritkán emlegetett kincse, Örley István írónak, az Irodalmi Szerkesztőség munkatársának esete Horthy István kormányzóhelyetessel. „Állítólag megtörtént – mesélte Sumonyi Papp Zoltán a rádió első nyelvi konferenciáján 2001-ben, Sumonyi akkor a Rádiószínház igazgatója volt, akkor is, azóta is a nyelvi bizottság tagja –, hogy Horthy István egy aviatikai előadást akart tartani, de a felolvasás előtt Örley, az egykori tüzér hadnagy tisztelettel összevágta a bokáját, és azt mondta egykori tisztársának: Főméltóságú uram, ön raccsol. Kiváló dolgozatát majd Scherz úr fogja fölolvasni. – És nem volt apelláta.”

A Magyar Rádió vezetősége – felismerve a rádió szerepét és felelősségét a magyar nyelv szabatos használata, a kiejtés hibátlan felmutatása tekintetében – 1976-ban Nyelvi Bizottságot, 1986-ban külön Mikrofonbizottságot alapított, és leszögezte: „A rádió tevékenységének nyelvi, nyelvhasználati, kommunikációs modorbeli színvonala saját hatékonyságának szempontjából, de az általános beszéd- és magatartáskultúrára tett hatása révén is, kulcskérdés.” Az említett két bizottság a kilencvenes évek elejére kidolgozott egy követelményminimumot a rádióban rendszeresen megszólalók mikrofonjogának megadásához.

A rádió elnöksége ezzel a döntésével igyekezett megfelelni az 1965. évi egri kiejtési konferencia határozatának is, melynek 6. pontja kimondta: „A konferencia azzal a kéréssel fordul a Magyar Rádió és Televízió vezetőségéhez, hogy a jövőben is gondoskodjék bemondóinak, riportereinek beszédtechnikai képzéséről, és lehetőleg érje el, hogy beszédhibás ember szerzőként, riportalanként vagy más minőségben se kerülhessen mikrofon elé.” (Grétsy–Szathmári 1967: 260)

Ugyanezen időben, pontosabban a hetvenes évek első felében vita kerekedett a rádióban, hogy a száraz, koturnuszos beszédet (mindenekelőtt a bemondók beszédét) színezní kellene. Ugyanis „mind nagyobb szerepet kaptak a hírekben, a krónikaműsorokban a hírszerkesztők, a műsorvezetők, magnón megszólaló tudósítók, meteorológusok, útinformosok, s egyre inkább visszaszorultak a nyelvileg is képzett bemondók; e jelenséggel karöltve csökkent az igényes beszéd iránti figyelem, háttérbe szorult a szabatos beszéd, a helyes artikuláció. A rádióban többen a hadarásban, a tisztátalan hangképzésben megnyilvánuló igénytelenséget tartották „korszerűnek”; a hangsúly, hangletjtés torzulásait „modernnek”; a nehezen érthető, recsegő magnós tudósítást „hitelesnek”. (Bencédy 1993: 437)

E vélekedésekkel, törekvésekkel szemben a nyelvi bizottság tagjai a „klasszikus” értékek mellé álltak. Ha tetszik, a bemondók védelmében a higgadt előadói modort védelmezték, ezzel együtt pedig a tiszta artikulációt, a gondolatokat kiemelő, értelmező hangsúlyozást, tagolást és kapcsolást. Ugyanakkor a jellegzetességek kiemelésével elutasították a hadarást, kapkodást, a megereszkedett útszéli hangot, a szókincs alsóbb rétegeinek, a nyelvtani eszközök lazább kezelésének elfogadását. Megjegyezték azt is, hogy persze használna a rádió népszerűségének, ha a vázolt kereteken belül az állandó szereplők (bemondók, műsorvezetők, kommentátorok) törekednének némi színezésre, annál is inkább, mert beszélt köznyelvünkben az utóbbi évtizedekben egy bizonyos elszürkülést tapasztalunk: egyszerűbbé válik a moduláció, csökkennek a hangközök, érzelmileg visszafogottá válik a beszédünk. Összegezeként ma is elfogadhatjuk Deme László 1976-ban megfogalmazott álláspontját: „A »tájékoztató« típusú rádiószövegeknek viszonylagos nyelvhasználati-stilisztikai semlegességét a műfaj jellemzőjének látom; ez felel meg a kommunikatív kapcsolat olyan szintjének és szorossági fokának, amilyen a megírt szövegeket felolvasó rádió és annak hallgatói között kialakulhat. Rám éppen az abból való kilépés hat mesterkéltén; s ezzel talán nem vagyok egyedül.

Ki kell persze vennem ebből az egyenesben, élőben dolgozó műsorvezetőket. Közvetlen kapcsolatukat a hallgatókkal föltétlen erősíti az, amikor – persze ízléses és reális mértéktartással – egyénenként, emberként, mintegy kommunikációs partnerként nyilatkoznak meg; személyességükkel szinte a

hallgatóban is személyes jelenlét érzését keltve. Csak egy pár jól sikerült példát: »...168 óra – hányadik adás is? –; Na most – hol is tartottunk; No most más témáról...; F. I. fejből, kapásból tud válaszolni...« De vigyázzunk: hírolvasótól ezt nem követelhetjük meg; sőt meg sem igen engedhetnénk neki!»

A kommunikatív szövegközlés, előadás tekintetében a dolog persze ennél összetettebb. Ezért a nyelvi bizottság tagjai – a szövegtani elemzésekkel, fölismerésekkel párhuzamosan, Deme szövegszerkezeti mutatóira, Szathmári István stilisztikai vizsgálódásaira, Balázs Géza nyelvszociológiai megfigyeléseire és figyelmeztetéseire támaszkodva – egyre elhatározóbban kifejezték, hogy a rádiós szövegek, hírek hatása nem csak a bemondók, szerkesztők igyekezetén múlik. Sőt! Mindenekelőtt a szövegek megszerkesztésén, a terjedelmes és szimultán mondatok kerülésén. Ugyanis az efféle mondatokat olvasva, hallva jelentkezik olykor a nyomott, középfekvésű hang, a biztosított – monoton – tempó, a túlartikuláltság, a hangsúly és hanglejtés megannyi hibája.

A helyzet fokozatosan javult. Azt nem lehet mondani, hogy már minden rendben van, de azt igen, hogy már kevesebb a feszített szerkezetű mondat, elfogadható a beszédtempó, nagyjából tiszta a hangképzés (tehát nincs pöszesség, selypesség, pattogás). Levetkőzte a közszolgálati rádió azt a divatot, hogy zenei aláfestéssel kísérte a híreket, és be sem engedte a kapun az *infotainment*-nek (híradás és szórakoztatás együttesének) csábítását. A tévében egy ideig megfigyelhettük ezt a jelenséget, ott is visszavonul lassan. A zenei alájátszás, az infotainment természetesen nem a kiejtés területe, de az egyik (a zene) zavarhatja a megértést, a másik (az infotainment) a nyelvi mintát; a színezést, a változatosságot nem ebben az irányban kell keresni, s a közszolgálati rádió nem is ezt teszi. Nem így a kereskedelmiek, de talán mondanom se kell, hogy én a közszolgálati rádióról beszélek; a kereskedelmi rádiók kiejtése más terület.

A színezésnek alkalmas lehetősége a **regionalizmus** eszközeinek felhasználása. Ezek a kiejtés területén a zárt *ě*, a felső nyelvállású magánhangzók, az *i – u – ű* időtartamának megkülönböztetése, a dallamformáknak (a hanglejtés variációinak) a lehetőségei. Ezek a hangtani sajátosságok – eltérő mértékben és módon – a köznyelvben általában fellelhetők, a rádióban viszont alig-alig figyelhetők meg. Mondanom se kell, hogy a köznyelvben egyik se kötelező, csak kívánatos; a rádióban a hosszú *í – ú – ű* megkülönböztetése kötelező; a regionalizmus egyéb eszközeivel (a zárt *ě*-vel és a különféle dallamformákkal) való élés kívánatos, de hiányzik. A nyelvi bizottság mintegy húsz éve szorgalmazza, a vidéki stúdiók nyelvhasználatában különösen figyelemmel kíséri, támogatja – nem sok sikerrel. A szocio-lingvisztikai vizsgálatok terjedésével, szempontjaik szélesedésével remélhe-

tő, hogy e variációk alkalmazása fokozatosan felerősödik –, ha a társadalom nyelvhasználatában is erőre kap, figyelmet és megbecsülést élvez.

Hogy ez ma még nem így van, ennek jellemző példája Reisz András meteorológus enyhén regionális (palócos) kiejtésének megítélése. Mikor először megszólalt a tévében, sokan tiltakoztak ellene. Szerencsére sikerült megvédeni és megtartani üde színeit. Az ő esetében regionalizmusról van szó, nem nyelvjárási kiejtésről. Emez természetesen nem fogadható el a műsorvezetők, bemondók beszédében, de például riportalanyok megszólalásaiban igen. Az ő beszédükben semmiképpen sem szabad hibáztatni tájnyelvi kiejtésüket. Pl. a tavaly tavaszi árvíz idején a riportokban gyakran hallottunk kellemes záródó diftongusokat (*jou, vout* stb.).

A társadalomban megfigyelhető nyelvhasználat hibáitól, figyelmetlenségeitől nyilván nem függetlenül a rádióban is sok a **hangsúly, hanglejtés, beszédtempó, szünettartás** hibája. Nincs szinte egyetlen elemzés se a nyelvi bizottságban, melyben ne szereplnének ezekre való utalások. Tudjuk, nem egyszerűek az idetartozó szabályok, sok az árnyalat, de bizonyára a mindennapi beszéd hatására gyakran szélmalomharcnak érezzük javító törekvéseinket.

A hangsúlyozás szabályait ebben a körben nem kell taglalni. Meglepő, hogy nincs olyan vétség, ügyetlenség, sőt a hangsúlyozással összefüggő babona, mely a hivatásosak beszédében ne fordulna elő. Gyakori a szájbarágós agyonhangsúlyozás, azaz szinte minden mondatrész kiemelése, mely aztán többnyire felesleges szünetekkel is jár. Csak egy példa erre: „Az utóbbi években egyre / rapszodikusabban változó gazdasági / viszonyok miatt is / azt hiszem / elsősorban ezek miatt is / igen változékonyan ítéljük meg az egyes foglalkozásokat.”

Az illogikus hangsúlyozás és a vele együttjáró hibás szünettartás mindenféle torzulással járhat a szöveg/a mondat tartalmának fölfogásában: „Közölték vele, hogy több gépkocsi rossz / vagy szabálytalan világítással közlekedik.” (Szünet nélkül kellett volna mondani.) – „Elbocsátották, mert folyamatosan dézsmálta a raktárt.” „Eszerint egyszerre kellett volna?” – kérdezte Deme. „Legalább száz ember meghalt.” „Ha így vesszük – írta Varsányi Anikó, a Mikrofonbizottság elnöke –, ez is eredmény; de jobb lett volna így: legalább száz ember meghalt.”

Az is zavar, és félreértést okozhat, ha két külön közlésrész között nem tartanak szünetet: „Hét óra múlt öt perccel. ^Időjárás-jelentést hallunk.” Újabban a BBC magyar nyelvű adásából átveszik, hogy az utolsó hírt szünet nélkül, és-sel kapcsolják. (Időközben a BBC magyar adása megszűnt. – *A szerk.*)

Helyes hangsúlyozási és dallamformák eltorzulhatnak idegen hatásra meg mindenféle logikusnak látszó kiemelés törekvéséből. Az egyik tipikus jelen-

ség a névmással kezdődő kérdő mondat, melyben a kérdő névmást (vagy határozószót) követő mondatrészt hangsúlyozzák, holott éppen a kérdő névmás (vagy határozószó) a mondat hangsúlyos szava: **Hány óra** van? – így helyes, nem pedig: Hány **óra** van? – Egy másik eltorzult forma a személynevek esetében a keresztnév (utónév) hangsúlya: József **A**ttila, ehelyett **J**ózsef Attila. Túlzás, szinte babona a gyakran hangoztatott tétel: mindig a család-név a hangsúlyos. Igaz ez ismert személyek esetében: **P**etőfi Sándor, **K**ölcsey Ferenc. De már átlagos esetben mindkét elem hangsúlyos vagy egyik sem. – Mindkét említett hibás hangsúlyfajta gyakori a rádióban s általában is a mindennapi beszédben.

Széles körben elterjedt babona, hogy vesszönél megállunk, s levisszük a hangsúlyt (Sic!). Nem ritka a rádióban sem, pedig pl. felsorolás esetén teljesen széttöri a mondatot. Ide, a felesleges szünet körébe sorolható az álhezitációval járó szünettartás, illetve egyes szavak elhúzása. A beszélőnek az a szándéka, célja, hogy az előre megírt szöveget spontán, ott és akkor megfogalmazott beszédnek tüntesse fel.

Külön téma az **idegen szavak** (tulajdonnevek, közzsók, betűszók) torz kiejtése. A magyarra vált idegen eredetű közzsók, tulajdonneveket, betűszókat hagyományosan magyar kiejtéssel mondjuk: [frank, refrén, barcelóna, mexikó, göteborg]. Nem szerencsés ezek esetében a visszaidegenesítés: [barszelóna, jöteborg, röfrén v. röfreien]. A *bí-bí-szí*-t (BBC) meg a *szi-áj-é*-t (CIA) már elfogadtuk, de megállapodtunk a nyelvi bizottságban, hogy az újabb betűszókat (reklámneveket) magyaros kiejtéssel mondják a rádióban: *pé-há-dé, ú-pé-cé*, de el kell ismerni, itt még sok a bizonytalanság, a kétféle ejtés: *pi-édzs-dí, jú-pí-szí* (UPC), *édzs-bí-ó* és *há-bé-ó* (HBO), *vi-áj-pí* és *vip* (VIP); az IBM is *áj-bí-em* lett, és makacsul él a *zsi-dí-pí*, holott van rá magyar: *nemzeti össztermék*. – Ami az idegen szavak hangsúlyozását illeti, magyar szövegben itt elég általános a helyes gyakorlat: az első szótagon van a hangsúly, ha a szó egyáltalán hangsúlyos.

## Függelék – A külső beszélők beszéde

A rádió külső beszélői tipikusan spontán alkotott mondatokat, szövegeket mondanak, s azt állapíthatjuk meg: a rádiósoknál tapasztalt minden hibával, ügyetlenséggel. Mit csináljon a riporter, a rádiós munkatárs a mindenféle botlások, ügyetlenségek esetén? Azonnal javítsa őket? Ez nyilván lehetetlen, meg sértő is lehet. Beszélje meg előre a riportalannyal, mire figyeljen beszédében? Ez bizony megzavarhatja a nyilatkozót.

De azért van lehetőség a beszélgetőtárs befolyásolására: egyrészt a rádiós saját jó példája, másrészt bizonyos korrekciók beszéd közben tehetők (pl. szakmai és idegen szavak esetén).

Izgalommal figyeljük évek óta, vajon előfordulnak-e regionalizmusok a vidéki megszólalók beszédében. Már említettem: alig. Kevés a zárt *ë*, ha van, inkább csak a Határok nélkül c. műsorban. Sorvad az *i – u – ü* időtartama közti különbség; de van a Tiszántúl hosszú változat a rövid helyett: *íge, útat, tűkör*. Nagyon kevés a kettőshangzó. Ide vehetők az olyan formák, mint *emenekűt, avva, termelés, megnyőtt*; ide vehetjük a beszélt köznyelvi formákat: *aszonta, mommá, mék, mész, kéne, minnyá*. Emeljük ki még egyszer határozottan: semmi esetre se üldözzük a regionalizmusokat; a „vidékiek” beszédét úgyis éppen hordozói restellik, ha megemlítjük megfigyelésünket. Az utóbbi évek elemzései igazolták, hogy a beszélt nyelv (ide értve a regionalizmusokat is) általában nem hibás, nem pongyola, hanem mások a kiejtési, mondatszerkesztési szabályai. Ezek tudomásul vétele, elfogadása életszerűvé teszi beszédünket, a rádióriportokat és interjúkat is.

### Irodalom

- A hatékonyabb rádiózásért*. 1., 2. (1993., 1994.); Anyanyelvi konferencia 2001., 2002., 2003. A Magyar Rádió Rt. Oktatási Osztályának kiadványai.  
Balázs Géza 2000. *Médianyelv*. Magyar Rádió Rt. Oktatási Osztály.  
Bencédy József 1993. A Magyar Rádió műsorainak nyelvhasználata. *Nyr.* 1993: 436–8.  
Grétsy László – Szathmári István (szerk.) 1967. Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga. Tankönyvkiadó, Budapest.